

Горбунова В.В. Психологічні особливості детермінації етнічної свідомості у юнацькому віці // Актуальні проблеми психології: Том 6. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога (Збірник наукових праць) / За заг. ред. С.Д. Максименка. – К.: “BONA MENTE”, 2002. – Вип. 3. (2 частина). – С.60-65.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЕТНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

При аналізі етнічної свідомості у юнацькому віці було звернуто увагу на ряд суттєвих моментів, один з яких – зміст та змістовий розподіл етнічних значень (стереотипів суспільної етнічної свідомості)¹. Змістові і структурні відмінності у етнічній свідомості юнаків різного віку, рівня освіти, ступеня етнічної поінформованості а також пересічних та обдарованих юнаків спонукали до пошуку детермінант становлення та розвитку етнічної свідомості.

При побудові експериментального плану, обробці та інтерпретації результатів ми виходили з положень про соціальну ситуацію розвитку особистості, знакову природу свідомості та інтеріоризацію суспільних значень висунених Л.С. Виготським і розвинутих його послідовниками [1, 3, 5, 9]. При цьому увага акцентувалася на внутрішніх, індивідуальних особливостях сприймання соціальної ситуації та інтеріоризації етнічних суспільних значень у індивідуальну свідомість. У центр пошукового аналізу ставилася система потреб, інтересів, поглядів, переконань, цінностей особистості. При дослідженні особливостей етнічної свідомості обдарованих юнаків та юнок, нами враховувались положення системно-стратегіальної концепції творчості та обдарованості В.О. Моляко: стратегіальна організація свідомості обдарованої особистості, структурна і змістова складність її ціннісно-смислової сфери, здатність до ефективної адаптації [6, 7].

У результаті поетапного контент-аналізу значень суспільної етнічної свідомості у юнацькому віці (за матеріалами репертуарних решіток) було

¹ Дослідження проводилось протягом 1999 – 2002 років у м. Житомирі та Житомирській області. Загальна вибірка складала 767 осіб юнацького віку.

виділено три групи категорій різного ступеня узагальнення. До першої групи з найменшим ступенем узагальнення віднесені, так звані, оціночні шкали. Оціночні шкали – це етнічні значення (стереотипи етнічної свідомості) згруповані за близькістю, синонімічністю змісту. Кожна з оціночних шкал містить усі конструкти (етнічні значення) мовного синонімічного ряду, що використовувались досліджуваними для оцінки представників власної та іноетнічних груп. З огляду на біполярність та дихотомічність структури конструкта, ми включили до оціночних шкал не лише полюси схожості, а і полюси контрасту полюси оціночних етнічних значень. До категоріальних груп другого та третього рівня узагальнення належать, так звані, категорії оціночних шкал, які включають оціночні шкали, згруповані за сферами характеристик.

Частотний аналіз значень, які використовують юнаки та юнки для опису власної та інших етнічних груп дозволив сформулювати припущення про існування різних рівнів детермінації етнічної свідомості у юнацькому віці: **потребового та ціннісного**. Ідея наявності різних рівнів свідомості, і, відповідно, діяльності особистості, що різняться внутрішніми спонукami, є достатньо розвиненою у вітчизняній і закордонній психології [1, 4, 8, 9].

Потребова детермінація етнічної свідомості полягає у таких особливостях засвоєння етнічних значень суспільної свідомості та продукуванні

С. 60

індивідуальних етнічних смислів, коли ці взаємопов'язані процеси відбуваються у причинній обумовленості потребовою сферою особистості. Важливими та визначальними є такі етнічні значення, які вважаються ознакою, причиною або наслідком задоволення потреб індивіда. На цьому рівні індивід є найбільш залежним від певного кола зовнішніх умов, за допомогою яких реалізуються та задовольняються його потреби. Потреби стимулюють і обумовлюють особливості етнічної перцепції особистості,

визначають систему етнічних смислів. При експериментальному дослідженні показником потребової обумовленості етнічної свідомості є категоріальна сітка етнічних значень, яка відображує систему актуальних потреб особистості. До умовних значень-індикаторів потребового рівня етнічної свідомості ми віднесли такі оціночні шкали, що відображують зовнішні умови існування етнічних груп та характеристики їх представників (таб. 1).

Таблиця 1.

Категорії-показники потребового рівня детермінації етнічної свідомості

		КАТЕГОРІЇ ОЦІНОЧНИХ ШКАЛ	ОЦІНОЧНІ ШКАЛИ
ПОТРЕБОВИЙ РІВЕНЬ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЕТНІЧНОЇ СВДОМОСТІ	Соціально-демографічні характеристики	Економіка	продукти виробництва, продуктивність праці, багатство, рівень економічного розвитку, форма власності, якість продукції
		Наука і техніка	технічний розвиток, розвиток науки
		Релігія	віросповідання в порівнянні, віросповідання
		Екологія	екологія
		Державність і політика	військова сила країни
		Демографія	наявність своєї території, країни, осідлість, розміри території країни
		Освіта і культура	освіченість, рівень культури, рівень освіти
		Соціальна сфера	рівень життя, жебрацтво, законність, злочинність, соціальна захищеність, працевзабезпеченість,
	Характеристики зовнішності та звичок		фізична привабливість, характеристики владних органів, особливості національної кухні, мова, фізична сила представників національностей,

Ціннісний рівень етнічної свідомості характеризується такими особливостями екстерію- та інтеріоризації етнічних значень, коли їх основними внутрішніми детермінантами постають цінності людини. При цьому попередній рівень детермінації не зникає, він лише розширюється за рахунок аміні-

перетворення потребової обумовленості ціннісною. Цінності є найбільш значимими для людини утвореннями, такими, що охоплюють не лише актуальні потреби, а й прагнення, ідеали людини, систему її

особистісних смислів. Цінності пов'язані не стільки із засобами та умовами людського існування, скільки з внутрішніми рушіями розвитку особистості, перш за все з потенціями її творчого розвитку. На рівні етнічних значень ціннісна детермінація виражається у використанні таких оціночних категорій, які розкривають внутрішні прагнення людини, її ставлення до суспільства, праці, інших людей і до себе самої (таб. 2).

Таблиця 2.

Категорії-показники ціннісного рівня детермінації етнічної свідомості

		КАТЕГОРІЇ ОЦІНОЧНИХ ШКАЛ	ОЦІНОЧНІ ШКАЛИ
ЦІННІСНИЙ РІВЕНЬ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЕТНІЧНОЇ СВІДОМОСТІ	Психологічні характеристики	Суспільство, великі соціальні групи	войовничість, властолюбність, згуртованість, безпечність, волелюбність, демократичність, консерватизм, любов до своєї землі, країни, національна ідея, живучість, самостійність, прогресивність, психологічна близькість, стабільність, релігійність, патріотизм, характер військових дій, страждальність, передбачливість, повага до традицій
		Ставлення до праці, ділові якості	винахідливість, практичність, цілеспрямованість, успішність, рішучість, хазяйновитість, відповідальність, працелюбність, організованість, честолюбство
		Ставлення до грошей та власності	жадібність, корисливість, ощадливість, прагнення до накопичення
		Ставлення до інших	відкритість, вихованість, щирість, мстивість, агресивність, відвертість, гостинність, доброта, егоїзм, довірливість, дружелюбність, духовність, емоційність, жорстокість, заздрісність, закохуваність, зарозумілість, злопам'ятність, зухвалість, інтелігентність, принциповість, пунктуальність, нав'язливість, колективність, невідкупність, уважність, співчутливість, нахабність, підступність, порядність, привітність, приємність, терпимість, уживчивість, хитрість, чесність
		Особистісні характеристики	активність, везучість, веселість, воля, впевненість, гідність, інтелект, моральна сила, мрійливість, мудрість, наполегливість, нормальність, обачливість, образливість, оптимізм, охайність, ліричність, почуття, розв'язаність, розважливість, розкутість, скрупульозність, сміливість, спостережливість, філософічність, цікавість, швидкість

змісту системи етнічних значень досліджуваних було виділено дві групи. В процесі пошуку критерію такого розрізнення були відкинуті припущення щодо визначального впливу віку та рівня освіти, оскільки обидві групи включають школярів та студентів різного віку. Після перегляду освітніх програм та планів, а також анкетування досліджуваних на предмет улюблених навчальних предметів та факультативів був введений критерій етнічної поінформованості та зацікавленості. За означеним критерієм досліджувані були умовно поділені на групи з низьким (учні загальноосвітніх шкіл, студенти фізико-математичного та природничого факультетів) та високим рівнем етнічної поінформованості та зацікавленості (учні педагогічного ліцею, студенти філологічного (зі спеціальністю народознавство) і історичного факультетів). До останньої групи були умовно включені і обдаровані юнаки та юнки², студенти психологічного факультету. Умовність такого включення полягала у тому, що система етнічних значень обдарованих хоча і є структурно подібною до системи етнічних значень респондентів групи з високим рівнем етнічної поінформованості та зацікавленості, однак істотно відрізняється за своїми змістовними характеристиками.

Досліджувані з низьким рівнем етнічної поінформованості та зацікавленості для оцінки своєї та інших національностей частіше використовують оціночні шкали, що свідчать про потребу детермінацію етнічного сприймання, тоді як респонденти умовно об'єднані високим рівнем етнічної поінформованості та зацікавленості частіше оцінюють за категоріями-показниками ціннісної детермінації етнічної свідомості. Так найбільш часто вживаними для респондентів першої групи (учні шкіл з російською і українською мовою викладання, студенти фізико-математичного та природничого факультетів університету) є етнічні значення таких оціночних шкал як багатство (100-97,8% від усіх

² Критерій обдарованості – досягнення у науковій роботі, участь та призові місця на Всеукраїнських олімпіадах з психології.

досліджуваних групи), рівень економічного розвитку (95,6-72,1%), військова сила країни (53,3-33,8%), наявність своєї території (72,8-39,7%), розміри території (51,1-28,7%), жебрацтво (86-33,1%), злочинність (83,7-43,4%), фізична привабливість (97,8-49,3%), фізична сила представників національностей (57,6-33,8%) тощо.

Учні педагогічного ліцею, студенти філологічного (зі спеціальністю народознавство) і історичного факультетів університету, що складають групу з високою етнічною поінформованістю та зацікавленістю, при етнічній оцінці частіше використовують значення таких оціночних шкал: національна ідея (88,4-55,3% від усіх досліджуваних групи), патріотизм (74,8-68,8%), повага до традицій (74-50,9%), гостинність (54,5-38,2%), емоційність (62,6-46,2%), щирість (96,4-84,6%), згуртованість (63,2%-87,5%), волелюбність (86,8%-97,6%), психологічна близькість (38,7%-55,45%) тощо. Представники етнічних груп оцінюються за загальноприйнятими, усталеними у суспільстві параметрами міжнаціональної оцінки, спостерігається орієнтація на суспільні цінності.

Обдаровані юнаки та юнки при оцінці представників власної та інших національностей використовують якості-особистісні характеристики, часто своєрідні та неповторні, такі, що свідчать про орієнтацію на власні, індивідуальні цінності. При факторному аналізі³ (за матеріалами техніки рангових решіток) означені якості виступають як фактороутворюючі, на них

С. 63

припадають найбільші факторні ваги (таб. 3).

Таблиця 3.

Показники факторного навантаження досліджуваного В.

Factor Loadings (Varimax normalized), Extraction: Principal components, (Marked loadings are > ,700000)				
	1 Factor	2 Factor	3 Factor	4 Factor
щирість почуттів	-0,481	-0,140	-0,265	0,816
екзистенційність	-0,201	-0,476	0,976	0,525

³ Факторний аналіз методом головних компонент з застосуванням процедури Varimax normalized.

адаптивність	0,062	-0,412	0,824	0,145
свобода - понад усе	-0,250	0,001	0,204	0,731
думають про майбутнє	0,882	0,252	-0,235	-0,269
думка про гідність	0,070	0,959	-0,157	-0,013
свобода як цінність	-0,242	0,181	-0,158	0,859
щирість у почуттях	-0,339	-0,203	0,002	0,906
повага себе	0,129	0,877	-0,329	0,150
внутрішня глибина	-0,372	0,209	0,354	0,746
приховування почуттів	0,805	-0,186	0,003	-0,220

Особливості ціннісної детермінації етнічної свідомості у юнацькому віці визначаються не лише поінформованістю та ступенем зацікавленості у етнічній проблематиці, значний вплив рівень розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості, сформованість власної системи міжособистісного оцінювання.

Детермінантами етнічної свідомості юнацькому віці можуть виступати потреби, загальноприйняті суспільні цінності та індивідуальні цінності особистості. Динаміка етнічної свідомості у юнацькому віці полягає у поступовому ускладненні системи етнічних оцінювальних значень, переходу від потребової до ціннісної детермінації. Найбільший вплив на ускладнення етнічної свідомості у юнацькому віці має рівень розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості, а також поінформованість юнаків та юнок про особливості життя, побуту, взаємин і історію як своєї власної так і іноетнічних груп та ступінь зацікавленості юнаків у такій інформації.

Список використаної літератури

1. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе// Вопр.психол. 1979. N4. С.23-34.
2. Братусь Б.С. Аномалии личности. М.: Мысль. 1988. 301 с.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. М.: Педагогика, 1982-1984.
4. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат, 1986. 223 с.

С. 64

5. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х томах.

– М.: Педагогика, 1983.

6. Моляко В.А. Концепция творческой одаренности// Первые международные научные Ломовские чтения. М., 1991. С.102-104.
7. Моляко В.А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности // Вопр. психологии. – 1994.– № 5.– С. 86-95.
8. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
9. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
10. Ryan, R. M., Chirkov, V. I., Little, T. D., Sheldon, K. M., Timoshina, E., & Deci, E. L. (1999). The American Dream in Russia: Extrinsic aspirations and well-being in two cultures. *Personal and Social Psychology Bulletin*, 25, 1509-1524.